

Numbrimaagia ja sõnamaagia

Kirjanduskriitika ülevaade 2022–2023

AVE TAAVET, JOHANNA RANNIK

Alustuseks veidi numbrimaagiat, sest kas miski üldse ilmus, kui see statistikas ei kajastu? 2022.–2023. aastal ilmus Keeles ja Kirjanduses 44 kirjandusarvustust, Loomingus 92, Värskes Rõhus 46, Edasis 33, Müürilehes 13, Vikerkaares 50, Sirbis ligikaudu 120. Täpset arvu on aga keeruline määratleda, kuna arvustuse olemus ise on hägune. Kas arvata nende hulka miniatuurne tekst, mis koosneb mahupiirangu tõttu peamiselt teose tutvustusest ja mõnest lugemismuljest ning on väljaande kodulehel määratletud arvustusena? Jätsime vaatluse alt välja päevalehtedes ilmunud tekstid, kuna need on tihtipeale kommertsliku suunitlusega ning napivõitu, küll aga vaatleme lühiarvustuse kuvandit ja tendentse. Määratlesime kirjanduskriitikana teksti, mille objekt on ilukirjandusteos ja mis on analüütiline ning koosneb peale teose tutvustuse kriitiku hinnangust ja lugemismuljest.

Kuidas jõuab kirjanduskriitika lugejateni?

Lugeja tee arvustuseni ei ole alati lihtne. Näiteks puudub Sirbi kodulehel jaotus, mille järgi kiirelt ja üheselt mõistetavalt kriitikaartikleid leida. See võib aga luua olukorra, kus kriitika jääbki märkamatuks, sulades ühte sama valdkonna intervjuude ja ülevaatelugudega. Sestap siinkohal soovitus kõigile kriitikat avaldavatele väljaannetele lugejate elu hõlbustamiseks: kui seda veel pole, siis looge arvustuste jaoks eraldi (ala)sakk. Asjakohaste tekstide otsingut hõlbustaksid ka teemaviited või otsingumootorid, mis tooksid tekstid välja märksõnadega „arvustus” ja/või „kriitika”. Digi-humanitaaria ajastu on käes!

Tekstide ligipääsetavus hõlmab ka nende kujunduslikku külge. Kui Keeles ja Kirjanduses, Loomingus ja Vikerkaares on arvustused esitatud ühtse kaheveerulise tekstivoona, siis Müürilehe, Sirbi ja Värske Rõhu formaat võimaldab esiletõsteid ning visuaale. Arvustuse tavapäraseks illustratsiooniks on teose kaanefoto või autori portree, vahel mõni illustatsioon raamatust. Trükiväljaandeist tahaksime esile tõsta Värsket Rõhku, mis lisaks meeldivalt õhulisele küljendusele võimaldab arvustuste juurde lisada originaalillustatsioone (vastava numbri kunstnikult): nii seob pildiline pool väljaande tervikuks ning lisab raamatuarvustustelegi kunstilise ja visuaalse tõlgenduse. Ehkki kultuuriajakirjanduse nappide vahendite tõttu ei saa nõuda järsku murrangut väljakujunenud trükimeedia formaatides, on võimalik seda kompenseerida samade tekstide internetis avaldamise juures. Raamatuarvustus ning lugemiskogemus hõlmavad ju ka teose füüsilist külge – alates tekstilaost ja lõpetades

illustratsioonidega. Sarnane lähenemine õilistaks kriitkarubriike ning võimaldaks püüda lugeja tähelepanu ja lisada tõlgenduslikke kihte.

Kriitika väärtustamisele aitab kaasa arvustajate nimede esiletõstmine (nt tihti pääsevad nad numbri esikaanele) ning arvustatavate teoste sidumine teemanumbrite sisuga.

Kirjanduskriitika auhind – kellele ja milleks?

Ants Orase nimelise kriitikaauhinna žüriis osalemine andis meile hea sissevaate 2023. aasta kirjanduskriitikasse. Auhind võimaldab kord aastas esile tõsta säravaid arvustajaid ning reflekteerida kriitikutöö üle auhinnakõnes.

Viimati olid kirjanduskriitika auhinna nominendid Heli Allik („Mööda kooridinaattelgi”, arvustus Anti Saare jutukogule „Sõnaraamat”, Looming nr 4), Sveta Grigorjeva („Tolmust ja naistest”, arvustus Carolina Pihelga romaanile „Vaadates ööd”, Sirp 6. I), Saara Liis Jõerand („Kuidas jutustada juba jutustatud?”, arvustus Mehis Heinsaare romaanile „Kadunud hõim”, Looming nr 5), Saara Lotta Linno („Pilk vastuolulisele Wimbergile Buratino-põlvkonnast”, arvustus Wimbergi luule- raamatutele „Just praegu” ja „Enne kui”, Keel ja Kirjandus nr 6), Aare Pilv („Merike Õimu eelomasus”, arvustus Merike Õimu luulekogule „Asjade alumine pool”, Looming nr 9) ning Jaak Tomberg („Rott labürindis”, arvustus Anti Saare jutukogule „Sõnaraamat”, Vikerkaar nr 6). Alliku ning Tombergi käsitletud „Sõnaraamat” pälvis kahtlemata keskmisest rohkem kriitikute huvi: arvustusi ilmus pea kõigis kultuuri- lehtedes, samuti päevalehtedes, nagu Postimees.

Pihelga esikromaan „Vaadates ööd” leidis samuti 2023. aastal laia vastukaja, kuna teos käsitleb omapärase aistingulisusega põlvkondadeülelt naistevastast vägivalda, millele seni on eesti kirjanduses vähe tähelepanu pööratud. Pihelgas läheneb teemale tundlikult ja otsekui läbi ähmastava, distantsi loova lina; ta liigub läbi mälu ja unustuse ning uurib, kuidas leida turvatunne keset düsfunktsionaalset psühholoogilist varjuteatrit. Lugeja ei tunne end rõhuvast sisust olenemata kaitsetult, kuna Pihelga luuletajataustast tulenev oskus sõnadega ümber käia avaldub eredalt romaaniski. Autor ei ilule, vaid n-ö sosistab täpsete sõnadega. Oli hea meel näha, et teos on leidnud endale samavõrd tundlikud arvustajad.

Auhinna vääriliseks kuulutatud Jõeranna arvustus on irooniline metakriitika, viidates autori menule: „Mehis Heinsaar on ju nii kirjaniku moodi kirjanik, et keskmise kirjandussõber peab temast ikka lugu, ja seega on ta ka kirjandusauhinna žüriide jaoks hea valik. Ja kui kirjutatud on veel romaan, mis nii mõnegi jaoks on just see kõige tõelisema kirjanduse žanr, on teatav edu juba eos kindlustatud.” (Jõerand 2023a: 745)

Ilmselt on nii tavalugejal kui ka kriitikul lihtsam valida teoseid, millele annab tuttav autorinimi kvaliteedigarantii. Samas võib kirjandusmaastikul tunnustatud autorite teoste käsitlemisel tekkida kiusatus üldise vaimustusega kaasa minna. Kriitikul peaks aga olema julgust vajadusel osutada kuninga alastusele. See pole alati lihtne – iseäranis noore kriitikuna. Teisalt ei muutnud ju üksiku poisi hõige „Keisri

uutes rõivastes” midagi – rongkäik jätkus endise hooga. Niisamuti ei saa ülehinnata kriitiku mõju avalikule arvamusele, mille muutmine ei olegi tema kohustus. Kuid mugavustsoonist väljumine ja vastuvoolu ujumine – seejuures tasakaalukalt, intel-ligentselt ja põhjendatult, nagu on teinud Jõerand – on esiletõstmisväärne. Laureaat sedastas oma kõnes:

Mõtte otsimine võib käia mitut moodi. Kui raamat vaimustab, on antud väga hea start – sel juhul võivad uued ja huvitavad mõtted tekkidagi kohe lugedes. Kui aga teos eriti ei kõneta, ja teistkordsel lugemisel ka mitte, võib teekonnale kaasa võtta mõne küsimuse. Küsimused meelitavad ju ligi võimalikke vastuseid, vastused võivad aga olla väga head mõtted. (Jõerand 2023b)

Olgu kõigil võimalus arvustada raamatut, mis ei kõneta, ja julgust seda öelda.

Kannatav kirjanik kriitikute küüsis

2023. aasta üks mõjusamaid ja olulisemaid kriitilisi tekste on Maia Tammjärve intervjuu Igor Kotjuhiga (vt Tammjärv 2023a). Usutlus surub väljalöödud kildudega, lõikava peegli julgelt nii ühiskonna kui ka kirjandusilma ette. Kotjuh on hinnatud luuletaja, kelle teosed pälvivad tähelepanu ja kellele käesoleval aastal määrati kirjanikupalk. Möödunud aasta mais avaldatud intervjuust õhkus aga lootusetust, kahtlemist enda ja kirjanduse väärtuses. Kotjuh kõneleb ootamatu aususega ja tehtud positiivsusest sellest, kuidas eesti kirjandusväli ei ole jätkusuutlikult töötav süsteem.

Vahel ma tuletan meelde Kristiina Ehini luulerida „kas mind jätkub?” luulekogust „Kaitseala” ja küsin ka enda käest, kas mind jätkub. Ses mõttes, et kui ma olen jõudnud tõdemuseni, et ma ei oska elada, et ma ei mõista elu, siis kas mind jätkub? Kui kaua on üleüldse võimalik tegutseda ebasoodsate olude kiuste? Gertrude Steinil oli väljend „génération perdue”, mis käis esimese maailmasõja üle elanud noorte kohta, kes ei osanud harjuda uue eluga. (Tammjärv 2023a: 6)

Läbipõlemise suletud ringi ülal pidades ei saa kultuurimaastik – sealhulgas kirjandusvaldkond – kaua toimida. Liiatigi ei saa siis, kui autoreid on niigi vähe, lubada endale vähest omavahelist suhtlust, isoleeritustunnet. Stabiilne loometoetus pakub kindlasti igapäevast meelerahu, aga ei lahenda süsteemseid probleeme ega juuri välja kollektiivset masendust. Ei lahenda seda, et kultuuriintegratsiooni osas ei konsulteerita nende Eesti kirjanikega, kelle emakeel ei ole eesti keel, ei toetata piisavalt uute autorite kirjandusväljale sisenemist ega hoita vanu tegijaid. Vaadake kas või seda, kui vähe järgneb arvustuse ilmumisele pikemat diskussiooni, järelkaja. Kui kriitika eesmärkide seas on teose jäädvustamine kirjanduslukku (kas raamat on olemas, kui keegi seda ei loe?) ja selle sisu mõtestamine, siis kas see mõtestamisring piirdubki kriitikuga? Neoliberalistlikult võiks küsida: mis **kasu** on siis kriitikast? Raamatu-klubigi ei saa pidada üheainsa liikmega.

2022. aastal sattusid arvustajate lauale kaks võrdlemisi sarnast raamatut: 2021. aasta lõpus ilmunud Tõnu Õnnepalu „Palk” ning 2022. aasta Loomingu Raamatukogu võimas avang, Mehis Heinsaare „Ööpäevik. 2007–2012”. Mõlemad on päeviku vormis: isiklikud, dokumentaalsed, mõlemad on armastatud ja tunnustatud kirjaniike sulest ning kajastavad autori võitlust oma deemonitega.

Heinsaare „Ööpäevik” leidis kaasatundmist ja mõistmist nii Vilja Kiislerilt (2022a) kui ka Heili Sepalt (2022). Arvustajad mõtestasid boheemlasliku elupõletamise suhet loominguilise sädemega ning geograafilise ja psüühilise ruumi lootusetut põimumist nii Heinsaare loomingus kui ka mõttemaailmas. Teos kinnistas Heinsaare loojamüüti, mida võis näha juba Joosep Matjuse ja Katri Rannastu dokumentaalfilmis „Pingeväljade aednik” (2021) – selle loojanatuuri osad on pendeldamine lootusetuse, tahtejõuetuse ning loominguilise põlemise vahel, romantika, rännakud unes ja ilmsi, loodusest kosutuse otsimine. Kiisler on Heinsaares peituva looja paradoksi ökonoomselt sõnastanud: „Heinsaar on mõistetud lugude jutustajaks, see on korraga nii kingitus kui ka needus – anne kohustab looma, sest ainus, mis üleüldse loeb, on suutlikkus või suutmatus annet teostada” (Kiisler 2022a: 128).

„Palk”, ehkki hingelaadilt lähedane, leidis sootuks vastuolulisemaid kajastusi. Õnnepalugi võitleb loominguilise madalseisu, depressiooni, ärevuse ning kirjanikupalgast loobumise skandaali järellainetustega. Vilsandi saar, mis algul tundus kosutava ja turvalise elupaigana, on järsku muutunud ahistavaks vanglaks. Kõige tasakaalustatum arvustus „Palgale” on Maia Tamnjärve (2022) sulest, kes lahkab kirjanikupalga kajastusi, isiklikke eelarvamusi autori ja teose suhtes, hingehädade temaatikat ning eesti kirjanduse *salty bitch*’i kibedat poeetikat. Minna Annabel Tismuse (2022) arvustuse keskmes on Õnnepalu stilistika, mida ta kõrvutab tammsaareliku „targutamisega”. Ehkki kirjandusteaduslike viidete ning asjakohaste näidetega varustatuna mõjub kõrvutus veenvalt, tundub see aspekt olevat arvustuses ebaproportsionaalselt palju tähelepanu pälvinud ning teose muud tahud on jäänud märkamata.

Mahuka, kriitilise ja provokatiivse arvustuse Õnnepalu „Palgale” kirjutab Hasso Krull (2022), kes pealkirja all „Kirjanduse patt ja nartsissistlik haav, ehk kuidas Tõnu Õnnepalust sai neoliberaalne eesti kirjanik” analüüsib autori meeleseisundit ja palgast loobumist freudistliku psühhoanalüüsi raamistikus. Palk on selles käsitluses surmatungi kehastus, raamatu kirjutamine elutungi ilming ning kirjanikupalgast loobumine Õnnepalu nartsissismi peegeldus, mis võimaldas tal olla kirjaniike seas „esimene” ja „ainus” (kes on palgast loobunud). „Igatahes on selge, et just tänu kirjanikupalga tümitamisele ja selle ümber tõstetud kärale on Õnnepalust saanud neoliberalismi põrgukoer,” võtab Krull (2022: 126) oma arutluskäigu kokku. Krulli seosteloomed ja mõttelend kisivad kaasa. Ka tema järeldustega nõustumata on värskendav lugeda sedavõrd kirglikku ja poliitiliselt laetud kirjandusretsensiooni – põhjendatud ja värsket poliitilisust leiab kirjanduskriitikast võrdlemisi harva. Millega aga seletada „Palga” ja „Ööpäeviku” nii erinevat vastukaja kriitikutelt? Kas ainult Heinsaare ja Õnnepalu erinevate autorikuvanditega? Deemonid on neil ju ühised. Või hajub siiski Looja romantikaoreool, kui juttu tuleb rahast?

Kirjanduskriitiline kiirtoit

„Kui mõtleme, kuidasmoodi nägid Postimehe, Päevalehe, Eesti Ekspressi kirjandusküljed välja nullindatel ja millised nad on praegu, siis olukord on väga erinev. Selle kohta on tehtud ka uurimistöid. Klikiajastu erameedia ei jõua pidada kirjanduskülgi üleval samas mahus nagu enne,” sõnas Kotjuh intervjuus (Tammjärv 2023a: 5). Õeldu mõjub prohvetlikult, arvestades, et möödunud aastal panid pillid kotti nii Ypsilon kui ka Eesti Päevalehe paberväljaanne. Kultuurirubriikide elukäik peegeldab enim ja samuti mõjutab nii-öelda tavalugeja maitset. Seda kõnekam on vaadata, mis teoste vastu tunnevad väljaanded huvi, mis toonil kõneleb kriitik oma lugejaskonnaga jne. Heidame pilgu sellele, mis seisus on lehtede kultuuriküljed praegu.

Kultuurilehed on lühikestest tekstidest hoolimata stiililt ühtsed ja autorid hinggaga asja juures, kuid sama ei saa öelda päevalehtedes ilmuva kriitika kohta. Juba 2007. aasta kriitikaülevaates tsiteeris Priit Kruus (2008: 254) Jan Kausi, kes on tõdenud, et „nupp-arvustus ei paku võimalust tõmmata laiemaid üldistusi” ning arvustaja ei jõua suhtumist teosesse paraku lühiformaadi tõttu põhjendada. „Kuid usutavasti seesugune lühiformaadiline lugemissoovitus ei peagi olema muud kui subjektiivne, põgusalt kirjeldav ja muljetav [---],” sõnab Kruus (2008: 254).

Veidi võib nuriseda lühikriitika vaeslapsestaatuse üle: ka mõne tuhande tähe-märgiga saab luua läbimõeldud, sisuka arvustuse; saati on iga kriitika paratamatult subjektiivne ning moraalset konflikti sellest otsida ei tasu. Lühikriitika, eriti n-ö lehekriitika, ei ole alati üksnes muljend või kiitus, olguigi see valdavalt nii rüütatud.

Jah, Postimehes või Eesti Päevalehes ei tehta kirjandusteaduslikku analüüsi, sest ruumi pole ja publik on teine, aga oluline on nimelt kriitiku oskus formaadist ja lugejaskonnast sõltumata oma mõtteid eri moel edastada. Võib-olla tuleks igale pikemalt kirjutamisega harjunud kriitikule kasuks väike päevaleheharjutus (ning päevalehtedelt võiks seejuures nõuda rohkem vormivabadust, et tõsta ajalehe kriitikarubriigi kirjanduslikkust).

Probleem on hoopis lehekriitika ebaühtlane tase. Piisab ühest blogipostitust meenutavast „meeldib/ei meeldi” arvutusest, et lugeja tükiks ajaks eemale peletada. Lisaks häirib toortõlke süvenev kasutamine: sellised sõnad nagu „generaalselt”, „kreatiivne” ja „distinkne” panevad mõtlema, kas toimetajal on kiire olnud või ei tundugi need sõnad enam kummalised. Tagasisidestamist saab lehtedes harukordselt harva, mis on osaliselt muidugi toimetajate töötempo tõttu paratamatu. Samal ajal näitab see tagasisidestamise väärtustamist, õigemini mittevärtustamist. Päevaleht peab eeskätt „sisu tootma”, aga kuskil paberikuhjade all on tõenäoliselt ka põhimõtted selle kohta, miks ja kellele leht ilmub. On veidi kahju, kui „läheb kah” on järjepidevalt piisav. Eriti kui see tähendab, et mõni keskpärane kriitik ei arene ega analüüsi oma tööd, kuna ta ei saa selle kohta mingit vastukaja peale teadmise, et artikkel niikuinii avaldatakse.

Teisalt on isiklikkus ja kõnekeelsem vorm, mida päevalehtedes kohtab, dialoogi, võib-olla suisa kriitika kasvulava. Tõsi, tuliseimad arutelud leiavad tänapäeval aset pigem ühismeedias kui leheveergudel, aga nii mõnegi ühismeedias lahmima

kalduva, autorirubriiki meenutava püsikriitiku puhul tahaks, et diskursus leiaks aset kõigile ligipääsetavalt (ja ehk seeläbi ka vähem emotsioone sütitavalt).

Niinimetatud kurja kriitiku tüüp on kirjanduslikus ökosüsteemis tarvilik, kuna mõnikord on vaja konfliktialdist ja enesekindlat „ütlen, nagu on” arvustajat, et arutelule elu sisse puhuda. Aga võimupositsiooni, põhinegu see staažil või tunnustatusel, ei tohiks hakata kuritarvitama näiteks noorte autorite debüütteoseid põrmustades või avaldades konstruktiivse, analüütilise kirjanduskriitika asemel ennemini arvamust, kus isiklikku ilmavaadet ei üritatagi teost vaadeldes alla suruda.

Ka kultuurilehtedes, mille ainus valdkond ei ole küll kirjandus, on vajaka kirjanduslikust analüüsist. See ei tähenda tingimata akadeemilisust, sest kirjandusteaduslikke tekste pakuvad teised väljaanded niigi, ent (kirjandus)kriitika võiks olla enamat kui blogilikud muljeväljatused. Näiteks on Müürilehe arvustused tihtilugu väga lühikesed, millest on kahju, sest väljaande kirjutajaskonna mõtteid ja hoiakuid tahaks paremini tunda. Müürileht on mõtteline sild Värske Rõhu ja Sirbi lugejate vahel ning selle mõju (ega autoreid) ei tasu alahinnata. Täheruumide vähesus surub aga arvustuse vormi, mis mõjub paratamatult nagu reklaamtekst, isegi kui toon pole kiitev. See omakorda ei kutsu arvustatud teost lugema, ja nende arvustuste põhjal ei saa väita, et kriitikal on omaette kunstilis-kirjanduslik väärtus.

Siiski on rohkelt tõendeid, et ka lühiarvustus saab olla sügav ja mitmetasandiline. Näiteks on Tammjärv kirjutanud lugeja argielu proovile paneva ja sisekaemusliku arvustuse Andri Snær Magnasoni raamatule „Ajast ja veest. Jutustus tulevikust”:

„Ajast ja veest” ei ole tavaline maailmalõpukuulutaja, ehkki pessimismi ja masendust on siin paratamatult küllaga. Samas ei lase raamat meil juba oma ülesehituse tõttu eksklusiivselt solastalgiasse sumbuda, vaid on komponeeritud nõnda (ja see saab olla ainult teadlik), et sõnad justkui voolaksidki lugejani nagu aeg või vesi – oma tsükililiste nähtustega, nagu tõusud ja mõõnad, aastaajad, aga lõpuks laiemal skaalal ka jääajad ja jäävaheajad. Eks see ju olegi üks igasuguse hea kirjanduse tunnus – teatav tasakaal, ükskõik milline siis parajasti. (Tammjärv 2023b)

Tammjärv käsitleb nii teost kui ka selle asetumist kirjanduskaanonisse ega karda astuda kriitikast kaugemale, esseismi piirialadelegi.

Kirjanik kui sisulooja

2023. aastal enim arvustajate tähelepanu saanud Anti Saare sotsiaalmeedia suhtlusest välja kasvanud „Sõnaraamat” pani mõnedki kriitikud küsima, kas raamatuks koondamine muudab Messengeris sündinud tekstid kirjanduseks. Autorile oli piirangutega vormis tekstilooke kahtlemata huvitav eksperiment, millega ta igati toime tuli, samal ajal vastandus taoline mõttemäng mitmele loomingulise protsessi traditsioonile. „Sõnaraamatu” reeglid näikse esmapilgul vastanduvat ilukirjanduse tuumale – määratletud on ajaraam, loobutud on vastutusest valida teema, samuti õigusest tekstiga edaspidi tööd teha,” kirjutas Joosep Susi (2023: 522).

Allik arutleb tundlikult ja põhjalikult kirjanduse ja veebisuhtluse vahekorra üle ning tunneb samuti „Sõnaraamatu” vormi vastu võõristust:

Tegu tundub olevat taas ühega neist raamatuist, kus internetis sündinud tekst on oma algkodust mingisugusel põhjusel teise raami tõstetud, ja kuigi tähemärgid ühenduvad sõnadeks endiselt täpselt samadel kohtadel mis enne, kuigi sõnad moodustavad tindist ikka täpselt sellesama tähendusega lauseid mis piksleist, on midagi selle tekstiga nüüd juhtunud. See oleks justkui [---] muutunud ekraaniks, mille taga ei ole kirjandusteose põhjatut kaevu, vaid tühjus. (Allik 2023: 594)

Saare kirjandusliku eksperimendi taga oligi nii soov proovile panna enda kirjutajavõimeid mitme reeglita piiritletud ruumis, värskendada kirjandusmaastikku kui ka pakkuda peamurdmist kriitikutele. Viimane tal kahtlemata õnnestus, lisaks Susile ja Allikule mõtisklesid teose üle Tomberg (2023), Tammjärv (2023c) ning Mudlum (2023).

Nooremale põlvkonnale on sotsiaalmeedia põhiline kirjutamis- ja avaldamiskeskond ning eksperimendina mõjuks ennemini sulepea ja paber. Särav noor autor, kelle esmane platvorm oligi eelkõige Instagram, on luuletaja Reijo Roos. Tema debüütkogule „kured kotkad kajakad” ilmus kolm arvustust (Jõerand 2022; Kaur 2022; Riismaa 2022) ning vastuvõtt oli valdavalt positiivne. Roos on oma loomingu sotsiaalmeedias avaldanud järjekindlalt ja julgelt, kogudes lugejaid ja tagasisidet. Kirjutada eelistab ta nutitelefone vahendusel, leides, et see muudab tema tekstid tabavamaks, hetkelisemaks ja sujuvamaks kui paberile kirjutades (Surgutšova 2022). Arvustajad on üksmeelselt esile tõstnud luulekogu terviklikkust, head toimetajatööd ning keelelist värskust. See, millisel kujul või millises kontekstis tekstid esmakordselt ilmavalgust nägid, ei mõjuta tajutatavalt lõpptulemust ega lugemiskogemust.

Sotsiaalmeedia vaesestavat mõju kirjandusväljale on uurinud Martha Rattus (2022) arvustuses „staarluuletaja” Lauri Räpi luulekogule „Lihtsate asjade tähtsus. Tähtsate asjade lihtsus”. Erinevalt Roosi esikkogust tundub Räpi oma olevat üsna toores väljatrükk autori sotsiaalmeedias: „Ligikaudu viiendiku raamatust moodustavad täiesti tühjad valged või mustad leheküljed [---]. Ilmselt on tühjade lehekülgede mõte jätta lugejale hingamis- ja mõtlemisruumi. Kahjuks mõtlemapanevaid tekste napib, seega on tegu paberiraiskamisega.” (Rattus 2022: 107) Lisaks küljenduslikule hõredusele on puudunud suunav toimetajakäsi: „Päris mitmed luuletused on lühiproosapaladest välja nokitud read, mis on agressiivse enteripeksuga luuletuseks konverteeritud” (Rattus 2022: 110). Juba arvustuse pealkiri „Kirjanduslik eelroog või rämpstoit?” viitab sotsiaalmeedias tekstide avaldamise varjuküljele: lugeja tähelepanu on jónklik ning sellele konkureerivad armsad kiisuvideod ja kurjad poliitlõimed. Sisuloojast kirjanik peab seda piiratud tähelepanu püüdma platvormi etteantud ruumis ning pideva ajalise surve all. Ainuüksi aforistlikust enterluulest ei piisa, et kirjandusväljal silma paista.

Mida tähendab tänapäeval kriitika kirjutamine?

Keele ja Kirjanduse eelmises kriitikaülevaates märkis Märt Väljataga (2022: 213), tsiteerides René Wellekit: „Goethe sõnul peaks „produktiivne kriitika” püstitama kolm küsimust: „Mille on autor endale eesmärgiks seadnud? Kas see eesmärk oli mõistlik ja arukas? Ja mil määral on tal õnnestunud see täide viia?”” See näib kokku kõlavat enamiku kriitikute töömeetodiga – iga arvustuse võiks saada nende kolme küsimuse kaudu osadeks jaotada.

Eeltoodud küsimustest teist puudutatakse aga tänapäeval harva: autori valikutele kiputakse hinnangut andma kas liiga üldistavalt ja nüansitult või vastupidi, kõikvõimalikke teid pidi leebet õigustust esile tuues. Ei tea, kas kardetakse süüdistusi töö majakaks olemises või ei tulegi autori (eeldatava) eesmärgi sõnastamine – ja hindamine – kriitikuile pähe. Kas noile kolmele küsimusele saaks midagi lisada? Kirjandusmaastik on (ideaalis) igiarenev ja on näha, et niinimetatud hea kriitika põhitööd ei ole igapäevale tuttavad. Kas arvustus võiks peale raamatu analüüsi (!) pakkuda näiteks laiemat fenomenoloogilist elamust ja silmaringi avardamise võimalust? Läheme kaugemalegi: kas kriitika saaks pakkuda katarsist?

Ehkki „kommertslik” on negatiivsete konnotatsioonidega omadus, on kunstilistel tekstidel ja reklaamil arvestatav ühisosa: mõlemad püüavad oma publikus tekitada emotsiooni. Olgu see siis suurema tarbimise või intellektuaalse avardamise teenistuses. Inimesed on ka digiajastul emotsionaalsed olendid ning oleks kurb, kui afektiivsus ja kirglikkus jääksid vaid reklaamimaailma püüsmaks.

Arvustus võiks panna korrakski kaasa mõtlema, nõustuma või mittenõustuma. See võiks tekitada pausi või (mingigi) emotsiooni. Lühimuljetused ja lihtsakoelised tekstid ei saa eksisteerida üksnes seetõttu, et „turg nõuab” (kirjanduskriitika pole niikuinii suurem asi sissetulekuallikas, ei arvustajatele ega meediaväljaannetele). Kriitika kõikuva taseme ja mõnetise laiskusegi põhjus ei saa peituda põlvkonnavahetuses, sest nii kirjutavaid kui ka lugevaid noori leidub küllaga. Alusetu oleks ka öelda, et „tänapäeval ei viitsitagi pikemaid asju lugeda”. Milleks nišžanri veelgi nišistada?

Julguse puudus on eriti kriitikute algusaastatel kiire tekkima, ent see pakub võimaluse tervislikuks eneseanalüüsiks – kriitik ei saa olla tasakaalukas ega objektiivne (niivõrd-kuivõrd), kui tema kriitika langeb ainult välisele maailmale, mitte muu hulgas iseenda oskustele, teadmistele ja pädevustele. Teisisõnu, kriitikutöö ja kriitikuks olemise nurgakivi peaks olema endale ausate küsimuste esitamine: miks ma kirjutan, mida ma hindan, mida suudab minu vaatepunkt arutellu lisada? Iga kord ei olegi mõtet sõna sekka öelda. Kui aga juba öelda, siis uskudes, et sel on mõte.

Põnev nähtus kriitikas on poeetiline analüüs, mida vahel esineb harva, teinekord torkab neid aga järjepanu silma. Eredaim näide sellest on Sirbi rubriik „Suitsu nurk”, mis, tõsi, ilmub aastast 2021, ent näib üha rohkem hoogu saavat: koos Joosep Susiga on seal luulet eritlenud Morten Made, Saara Lotta Linno, Jaak Tomberg, Saara Liis Jõerand ja Indrek Ojam. Made, Jõeranna ja Linno arvustustes on alati olemas kirjandusteaduslik perspektiiv, aga ka eluterve ja mõnus vahetus.

Susi ja Jõeranna (2022) sulest pärineb ülalmainitud rubriigis „Suitsu nurk” Genka ja DEW8 räpiteksti „Majaka” põhjalik käsitus, mis kombineerib klassikalist

filoloogilist analüüsi ja linnaruumilist taju, avab riimides peituvaid ohtraid (pop)-kultuurilisi viiteid ning vaatleb räpiteksti ühiskondlikku fooni. See arvustus tõstatab aga küsimuse kirjanduskriitika objekti hajususest. Muutuva meedia ajastul tasuks ehk aina enam näha kirjanduskriitikat kui võtet, mis tõstab tõlgendatava teose kirjandusliku teksti tasandile. See, mida otsustatakse käsitleda kirjandusena, oleneb ju ühiskondlikust kokkuleppest. Kirjanduskriitika on üks võimalik vorm selle väljendamiseks. ZA/UM-i hittmängu „Disco Elysium” üks kirjutajatest Märten Rattasepp on end provokatiivselt nimetanud kõige loetumaks eesti kirjanikuks (Larm 2023: 5). Klassikaliste kirjanduslike suurvormide ning massikultuuri vaheliste suhete üle on mõtisklenud Silvia Urgas (2023: 103), leides, et „uuemate nähtuste vägisi vanemate ja tuttavamate raami surumine, et neid legitimeerida ja seeläbi nende kunstilist väärtust põhjendada, ei tule kasuks kummalegi vormile”, nähes samal ajal „Disco Elysiumi” edus õppetundi eesti kirjandusele ja julgustades autoreid lahti laskma žanripiirangutest, rahastamismudelitest ning eesti keelest.

2022. aastal üks enim tähelepanu ja tunnustust saanud teos oli eksperimentaatori ning kirjandusliku provokaatori Kiwa „Kummiliimiallikad”, mis võitis Eesti Kirjanike Liidu 2021. aasta romaanivõistlusel EKSA ning EKI keele- ja stiiliauhinna ja mille kirjastas Tänapäev, kuid mis tekitas kriitikutes üksjagu kimbatust: kuidas tekstile läheneda? Kas tegu on päris kirjandusega või pigem kontseptuaalse kunsti-teosega? „Grammatiliselt küll koos püsivate vormide taga on tähenduse kõle tühjus, need sõnad justkui paistavad liiga läbi ja samal ajal jääb just tekst iseendale ette, tuletab end halvas mõttes meelde, tõmbab tähelepanu endale, aga lihtsalt füüsilise takistusega – mitte nii, nagu see juhtub peamiselt iseendaga tegeleva keelega poeesias” (Allik 2022: 128). „Teos oleks justkui sünonüümi- või slängisõnastiku nahka pistnud ning üritaks end nüüd, kõht punnis, ilukirjanduse raamidesse suruda” (Parhomenko 2022: 102).

„Kummiliimiallikad” on eksperimentaalse ja peavoolu kuuluva kirjanduse vahelise pingevälja hea näide. Eksperimentaalsed ja interaktiivsed teosed (arvuti-mängud), pilttekstid (koomiksid), sotsiaalmeediast pärit tekstid, laulusõnad ja räpp-luule – kõike need segažanrid on ammu leidnud oma publiku. Jääb vaid loota, et leiavad ka oma kriitiku.

Kirjanduskriitika ja ühiskondlikud murrangud

Teose vastuvõttu mõjutab alati ühiskondlik taust. 2022. aasta veebruaris Venemaa algatatud sõda Ukraina vastu sundis kriitiliselt ümber hindama vene kirjandust. Pääsu polnud ka klassikutel. Tõusis huvi Ukraina kirjanike vastu ning mitme eesti autori teosed, mis nägid ilmavalgust nende pöördeliste sündmuste aegu, võisid saada tahtmatuid konnotatsioone. Päev enne sõja algust, 23. veebruaril leidis Harju tänaval Kirjanike Majas aset kirjastuse Tuum kobaresitlus, kus tutvustati noorte autorite loomingut. Esitleti Riste Lehari esimest jutukogu „Kafe” ning luulekogusid: Triin Paja „Jõe matmine”, Talvike Mändla „Käed”, Natalja Nekramatnaja „Sinine pojeng” ja Sanna Kartau „Ma hääletan selle sõja poolt oma kehaga”, mis pälvis samal aastal

Betti Alveri kirjandusauhinna. Neist enim sai kriitikute tähelepanu Kartau luulekogu, mida arvustasid Johanna Rannik (2022), Mihhail Trunin (2022) ning Jürgen Rooste (2022). Kuna luulekogu fookuses on kehaline kogemus ja naise keha poliitiseeritus, oleks retseptisiooniski võinud enim rõhku panna just sellele teemale, kuid teose ilmumisaega arvestades jäi kurjakuulutavana kõlama hoopis pealkirjas esinev sõna „sõda”.

Pealkirja poleemilisusele juhib arvustuses tähelepanu Rooste (2022: 1297): „[---] kas ta [luulekogu pealkiri] pole praeguses maailmas ja olukorras natuke eksitav? Teisalt, vahest oli see juba enne paigas, kui kõik pilbasteks pudenema hakkas? Kust mina seda tean? Ühesõnaga – ma pole praeguses olukorras kindel, kas sel raamatul on hää ja õige päälkiri.” Sama teeb Trunin (2022: 32): „Samal ajal on võimatu jätta 2022. aastal ilmunud luulekogu, mille pealkiri sisaldab sõna „sõda”, projitseerimata meid ümbritsevatele traagilistele sündmustele, kuigi autor ei pidanud neid silmas [---].”

Ukraina kirjanikest kinnistus tunamullu ilmselt kõige tugevamini lugejate mällu Serhi Žadani nimi, kelle esikromaan „Depeche Mode”, mis oli Loomingu Raamatukogus ilmunud 2020. aastal, anti erandkorras välja „Loomingu Raamatukogu kuld-sarjas” sini-kollase kordustrükina. „Depeche Mode” on esimene ukrainakeelse teose eestindus pärast taasiseseisvumist. 2022. aasta lõpus ilmus eesti keeles ka Žadani jutustus „Internaat”. Mõlemat raamatut arvustas Andrei Liimets (2022a, 2022b), avades arusaadavalt omajagu ajaloolist konteksti ja tuues paralleele tänapäevaga. Päevakajalisus ongi siinjuures oluline mõõde: see aitab (arvustuse) lugejal paremini aru saada, miks võtta teos kätte käesoleval ajal ning et Ukraina lähimineviku mõistmisel võib ilukirjandusest olla enam abi kui sõjauudistest kõikvõimalikes meediakanalites. Samal ajal ei hoiarvustaja end tagasi teose stiili ja tegelaskonna värvikal tutvustamisel. „Depeche Mode” on särav ja kuratlikult vaimukas, Žadani tegelased on „Politseikroonika” parimate palade materjal, kirjutaja kirjelduslaad aga hinnanguvaba ning vahe (Liimets 2022b). Arvustused tekitavad kahtlemata huvi Žadani loomingu vastu, annavad selgelt märku, mida teostest oodata, ning visandavad laiema päevapoliitilise tausta.

Feminismus ja kirjanduskriitika

Vahel on kombeks rääkida naiskirjandusest ja naiskirjanikest, olenemata teose ainesest või poliitilisest raamistusest. Tänapäeval mõjub eesliide *nais-* anakronistlikult ja tarbetult, isegi pisendavalt (otsekui olekski kirjanikud ja naiskirjanikud, kirjandus ja naiskirjandus). Vene keeles on naiskirjanik *писательница*, ent kui ta on end kirjandusilmas n-ö suureks kirjutanud (nagu Tatjana Tolstaja), sobib temagi kohta kasutada sõna *писатель*. Õnneks ei ole kunagi juurdunud termin *naiskirjanduskriitika* (ega *naiskriitik*), ehkki soolisele ebavõrdsusele selleski valdkonnas on tähelepanu juhitud (nt Korp 2019).

Eesti kirjanduskriitikas torkavad silma kolm naissoost arvustajat, kelle kirjatükke iseloomustab tugev sotsiaalne närv, poliitiline teravus ning feministlik perspektiiv,

samuti hea taustsüsteemi tundmine, lai silmaring, mis ei piirdu kirjandusväljaga, ning välja kujunenud autorihääl. Need arvustajad on Vilja Kiisler, Sveta Grigorjeva ja Piret Karro. Kiisler oli 2022. aasta viljakaim kirjanduskriitik, avaldades kultuuriajakirjanduses ühtekokku seitse raamatuarvustust (neli Sirbis, kaks Vikerkaares, ühe Loomingus). Samal aastal pälvis ta Ants Orase nimelise kirjanduskriitika auhinna arvustusega Maarja Kangro novellikogule „Õismäe ajamasin” (Kiisler 2022b). Kiisleri arvustuste seas on kaks pisut erandlikku juhtumit, kus keskendutakse kirjandusvälisele taustsüsteemile. 2022. aastal ilmus Peeter Helme romaani „Kirka valguse pimestav sära” käsitlus, mille keskmes on Helme süüdimõistmine pedofiilias ning tema tagasiastumine Postimehe peatoimetaja ametikohalt (Kiisler 2022c). Kiisler on avalõigus põhjendanud, miks tähelepanu väärivad just kirjandusvälised sündmused, ning sidunud raamatu kirjandusliku väärtuse – õigemini selle puudumise – teost ümbritsevate sündmustega. Autori isik sai ka Sven Mikseri teose „Vareda” arvustuse tuumaks (Kiisler 2023), mis on mõneti mõistetav, kuna poliitiku ootamatult võimas debüüt oli üks läinud aasta suuremaid kirjandussündmusi. Kiisler julgeb kirjutada teostest, mis teda ei kõneta või on talle suisa vastumeelsed, kuid ta ei lasku emotsioonide ega tuima materdamise lõksu, vaid säilitab veenva argumentatsiooni ka negatiivsete hinnangute andmisel.

Nii Kiisler (2022d) kui ka Karro (2022) arvustasid Vanessa Springora esikromaanii „Nõusolek”, mis oli samuti üks enim tähelepanu pälvinud teoseid. Kiisleri arvustus ilmus varem ja pakkus dialoogipunkti Karro käsitlusele. Karro valis eksperimentaalse väljendusvormi, ehitades arvustuse üles juhendina pealkirjaga „8 sammu, kuidas vägistada last”. Arvustus järgib romaani kronoloogilist arengut ja pakub hea teoreetilise raamistiku, millele teose mõtestamisel toetuda. N-ö juhendi kuiv ja lakooniline stiil ning sammsammuline ülesehitus tagavad selge ja konkreetse analüüsi, mis valgustab läbi ebavõrdset seksuaalsuhet võimaldavad ühiskondlikud mehhanismid.

Grigorjeva arvustas vaadeldavatel aastatel muu hulgas kahte mütopoeetilist, erootilise alatooniga luuleteost: „Värske Raamatu” sarjas ilmunud Donika Kelly „Bestiaariumi” (Grigorjeva 2022a) ja Hasso Krulli „Ava” (Grigorjeva 2022b). Kelly animistlikule elutunnetusele leiab Grigorjeva põnevaid paralleele XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse misogüünsetest (loodus)teaduslikest teooriatest, mis kaardistasid tähelepanelikult meeste ja naiste erinevusi ning võrdlesid neid loomade käitumisega. Arvustuses toodud luulenäited osutavad, et loomad on endiselt inimese mõtlemise abivahendeiks, kuid hoopis tagasivõidetud, vabastavate ning autorimina võimestavate metafooridena. Nii Krulli „Ava” kui ka Carolina Pihelga esikromaanii „Vaadates ööd” arvustuses (Grigorjeva 2023) on Grigorjeva võtnud teose keskse kujundi – vastavalt *ava* ja *tolm* – ning selle ümber sujuvalt arutluse üles ehitanud. Kujund seisab arvustuste alguses ja lõpus,¹ teiseneb sõnamängudes ning muutub lukuauguks, mille kaudu piiluda teose maailma.

¹ „Ava” arvustus lõpeb tõdemusega: „Tuleb lihtsalt avada end avale. Ja see ava pole teps mitte lääne ratsionaalsete meeste ja nende kuivade kinniste kategooriate surnud nägu, vaid keerja mitmikkehalse jumalanna pehme labürint [---]. Nii et ava aga ava aga see ava.” (Grigorjeva 2022b: 272) Artikkel „Tolmust ja naistest” lõpeb kokkuvõttega: „Pihelga esimene romaan suunab

Grigorjeva, Karro ja Kiisler tõestavad, et head kirjanduskriitikat loovad tihti-peale need, kelle tegevusväli ei piirdu kirjandusilmaga. Grigorjeva on peale luuletaja tunnustatud koreograaf, Karro on soolõime nõunik Majandus- ja Kommuni-katsiooniministeeriumi võrdsuspoliitikate osakonnas ning Kiisler töötab Eesti Päevalehe ajakirjanikuna. Julgus, loomingulisus ja moraalne kompass on kirjandus-kriitikas sama olulised kui nendes ametites.

Noor kriitika: uusvormilisus või konventsioonid?

On veidi koomiline, et Eesti Kirjanike Liidu noorteseksioon on traditsioonilisem või, ütleme, vähem mässumeelne kui näiteks Värske Rõhu ja Vikerkaare autorid. Erandiks on ehk Reijo Roos, kes katsetab vormiga, olgugi et eesti kirjandusloos ammu kanda kinnitanud γ -tähe kasutamise kaudu, millesse ei tasu süüvida martvelskerlikult (vt Velsker 2001), kuna Roosi puhul viitab see eelkõige tema juurtele. Identiteediuuring, mis noortel on üks loomingu nurgakive niikuinii, on Roosil seotud mitmikmaisusega: eneseotsinguil on ta liikunud nii üle lahe kui ka Lõuna-Eestisse. Tõenäoliselt tekivad loomingu küpsedes suuremad käärid lüürilise mina ja autori isiku vahele, mis pakuks luuletajale rohkem mängu- ja lugejatele tõlgenda-misruumi.

Samal ajal on viimastel aastatel taas tunda noorte kriitikute mänguröömu, katse-tamisjulgust ja vahedat ükskõiksust konventsioonidesse jäämise vastu. Selles on edu-kad lisaks eeltoodud arvustajatele Lisanna Lajal ja Johan Haldna. Lajal, üks kirjan-dusringi Ellips eestvedajatest, põimib kirjandusteooriat ja isikupärast keelekasutust otsekui möödaminnes analüüsitava teose tsitaatidega. Näiteks Tõnis Vilu „Kõik lin-nud valgusele” arvustuses:

Teisal nimetatakse puhastumist ka taassünniks, mis loob pääsemisele juba religioosse värvingu. Usku on mainitud vaid ühes tekstis, kuid see on tähtis, sest loob ühenduse rohelistes villises mehega, kes (tuletan meelde) „valvab et kõik pilved / saaksid kivi-deks” (lk 44). Teose lõpupoole aga „üks hetk on kätes linnud siis / aga kivid okstel istuvad kivid ja linnud on maa sees suurel / reedel olen taas silmitsi usuga” (lk 68). (Haua)kivide ja (hinge)lindude vastandamine toob esile teoses pidevalt pakitseva surma kohalolu, sest ennekõike tegeleb luulekogu siiski leinakogemusega. Ka nimi-luuletus sõnab „olen linnumaja vari [---] olen sama / kerge kui on kaotada kõik kõik linnud valgusele” (lk 73). Teoses nii vähe aimatav valgus annab ometi lootuse taas-sünnile. (Lajal 2022: 115)

Haldna seevastu ei ole tsiteerimisaldis, kuid tema arvustustes on esseistlikkust, mis haarab lugeja hetkega ja on selge, väljatöötatud stiiliga. Bruno Latouri „Kuhu maanduda? Kuidas orienteeruda poliitikas” arvustus algab näiteks järgmiselt:

kogu oma kauni poeetilise kiuste valgusvihi ka sinna, kuhu enamik meist minna ei soovi. Sinna, kuhu laseks meeleldi peale langeda kogu maailma tolmu.” (Grigorjeva 2023)

Nagu räägiks suguvõsa kokkutulekul veidra õppejõust onuga, kes millegipärast näeb minus tulevast akadeemikut ning tunneb endal kohustust mind harida. Harida mis asjus? Suguvõsa kokkutulekule kohaselt: natukene kõiges. See on lühim ja (esma-pilgul) halvamaigulisim kokkuvõtte, mille oskan teha Bruno Latouri eelviimaseks jäänud raamatust „Kuhu maanduda? Kuidas orienteeruda poliitikas”. Ka raamatu pealkiri näib mu lühidat kokkuvõtet toetavat: Latouri nime teadmata on raske aimata, millest see võiks rääkida. „Poiss, raisk, ma õpetan sulle, kuidas poliitikas orienteeruda...” – „Jah, onu Bruno.” (Haldna 2023: 118)

Kirjanduskriitika on paratamatult nišikaup (viidates kultuuri „tarbimise” diskursusele), aga sellised arvustused nagu Lajali ja Haldna omad aitavad teha kriitikast žanri, mida saab lugeda omaette kunstina ja algmaterjaliga kokku puutumata. See võimaldab näha, kuidas kirjandusega suhestutakse ja kuidas suhestutakse autorikultusega, kirjandustrendidega. Mõlemad kirjanduskriitikud on senimaani avaldanud suuresti Värskes Rõhus, mistap tasub panna siinkohal südamele, et noor kirjandus, sh Värske Rõhk, ei ole üksnes eakaaslastele lugemiseks, vaid võimaldab näppu kohaliku kirjanduse pulsil hoida kõigil, kes peavad seda oluliseks. Julgeid ühiskonnakriitilisi tekste avaldatakse ka Vikerkaares, ehkki sinna näib olevat noortel autoritel keerulisem ligi pääseda.

Noort kriitikat sirvides torkab silma kerge ebalus: aeg-ajalt kasutatakse otsekui vabandavalt väljendeid „minu jaoks”, „minu meelest” ja „minu hinnangul”, ning asjad „paistavad” üht- või teistmoodi olevat. Need mõjuvad kui kriitikut (aga mõneti ka arvustatavat autorit) kaitsvad pehmedused, mis välistavad absoluudi tootmise hirmu – hirmu raiuda kivisse mõne rea või motiivi väärtus.

Mida teha, et noor kriitika hakkaks kaela kandma? Mõnda raamatut, eriti noorte autorite omi, arvustatakse ainult ühel korral, ja kui autor arvustust loeb, võib ta teha ennatlikke järeldusi nii teose kui ka enda kohta: „Selge, see töötas, teen edaspidi ka niimoodi.” Kriitikul tuleb võtta suur vastutus, ja noor arvustaja tajub seda koormat tihti.

Samal ajal räägitakse, et autorile ei tohiks arvustust kirjutades mõeldagi – see sõltub vast sellest, kuidas kriitik mõtestab oma töö eesmärgi. Kui lähtuda goethe-likust mõttest, et kriitik analüüsib autori eesmärgi saavutamist ja selle vahendeid, vaevab vastutuskramp kirjutajat vähem. Kui ühiskonnas, sh kultuuriruumis eksisteerib poolehoidev ja arengumeelne tagasisidekultuur, on kriitikul raskem solvata ja autoril raskem kriitikat isiklikult võtta.

Lõpetuseks

Kriitik valuleb, kõhkleb, igatseb sidet ja suhtlust. Aga ta on ka terav, taiplik ja empaa-tiline. Veel on hästi. Aga kas me taipame kriitikut hoida?

Kuna sedastasime, et kriitika peaks panema mõtlema, anname omalt poolt kaasa mõne arutelupotentsiaaliga ajukäivitaja.

1) Kriitika olemust on vaja taasmõtestada. Kas arvustusel on vankumatud omadused, minimaalne arv tähemärke, vähemalt üks ettevaatlik „minu hinnangul” või vähemalt kaks reatäit tsitaati? Äkki peaks veebis ilmuvale arvustusele lähenema senisest teisiti, pannes rõhku visuaalile ja kasutajakogemusele?

2) Kõnealuseid aastaid iseloomustas kirjanduskriitikas mõnetine autorikultus. Võib-olla tuleb see siirast soovist näha hea mainega ja kolleegidegi poolt heaks kiidetud teoste autorites tugipunkti, kellele saab loota ka siis, kui riulid on täis pseudoterapeutide teoseid ja rahatarkuse õpikuid. Seda meeldivam on tunda elevust, kui mõnes väljaandes ilmub provotseeriv, ent analüütiline ja põhjendatud arvustus mõnele tähtsele või -autorile, iseäranis siis, kui kirjandusarvustus väljub žanri raamidest ja on osaliselt näiteks ühiskonnakriitiline manifest. Pärast on kõigil silm natuke selgem ning keegi ei tunne end liiga mugavalt.

3) Päevalehed oleksid justkui alla andmas. Kvaliteedistandard on lõtv ja anglitsismid jäetakse teksti sisse, nii et silm ka ei pilgu. Päevalehtede lugeja saab pidevalt hinnalandust, kuigi ta seda isegi ei küsi. Kellele tehakse kiirkultuuri?

4) Üha rohkem on näha ühismeedia mõju kirjandusele, eriti luulele. Eksperimenteerimisjulgust leiab ka noorte kriitikute seas – järeikasvu õnneks on!

Katsetama peabki, eriti, kui tahame, et kirjandus ja tehnoloogia omavahel hästi läbi saaksid – pidev vastandumine on väsitav. Elitaarsena mõjuda võiv kirjandusmaastik tekitab üksildustunnet pikaagestele olijatelegi, mistõttu tasuks mõelda, kuidas teha kultuuriajakirjandusest turvaline ruum, kus katsetada ilma hirmu ja neoliberalistliku küünarnukid-laiali eduihata.

KIRJANDUS

Allik, Heli 2022. Sissekanded. – Vikerkaar, nr 3, lk 125–133.

Allik, Heli 2023. Mõöda koordinaattelgi. – Looming, nr 4, lk 594–597.

Grigorjeva, Sveta 2022a. Kuidas saab olla inimene ilma loomata? – Sirp 1. IV, lk 10–11.

Grigorjeva, Sveta 2022b. Krulli mitmikreaalsuse radikaalrootika. – Looming, nr 2, lk 271–273.

Grigorjeva, Sveta 2023. Tolmust ja naistest. – Sirp 6. I, lk 32.

Haldna, Johan 2023. Kuidas teha kliimateadust ja -poliitikat? – Värske Rõhk, nr 82, lk 118–121.

Jõerand, Saara Liis 2022. Kirjutaja on ka lugeja. – Sirp 17. VI, lk 34.

Jõerand, Saara Liis 2023a. Kuidas jutustada juba jutustatut? – Looming, nr 5, lk 745–747.

Jõerand, Saara Liis 2023b. Kaasamõtlemise aeg. – Sirp 15. XII, lk 21.

Karro, Piret 2022. 8 sammu, kuidas vägistada last. – Vikerkaar, nr 9, lk 131–135.

Kaur, Rahel Ariel 2022. Noored kured, kotkad, kajakad. – Värske Rõhk, nr 80, lk 104–110.

Kiisler, Vilja 2022a. Looja võitlus deemonitega. – Vikerkaar, nr 6, lk 128–131.

Kiisler, Vilja 2022b. Nagu meeste ahistamisest vähe oleks. Ta tahab inimest süüa. – Sirp 21. I, lk 28–29.

Kiisler, Vilja 2022c. Minu Postimees. Armetu kättemaks. – Vikerkaar, nr 3, lk 133–136.

Kiisler, Vilja 2022d. Kõik teadsid ja keegi ei teinud mitte midagi. – Sirp 15. VII, lk 24–25.

Kiisler, Vilja 2023. Ei, mitte geiromaan, vaid ilus armastuslugu. – Sirp 10. XI, lk 16–17.

- Korp, Hanna Linda 2019.** Igapäevase nähtuse taastootmine. 2017. ja 2018. aasta kriitika-ülevaade. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 145–164. <https://doi.org/10.54013/kk736a1>
- Krull, Hasso 2022.** Kirjanduse patt ja nartsissistlik haav, ehk kuidas Tõnu Õnnepalust sai neo-liberaalne eesti kirjanik. – Vikerkaar, nr 6, lk 121–127.
- Kruus, Priit 2008.** Kriitika kuvand ja kuvandikriitika. Sisesevaade 2007. aasta kirjanduskriitika- kasse. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 251–260.
- Lajal, Lisanna 2022.** On ring ja ringi kohal on ring on spiraal. – Värske Rõhk, nr 80, lk 112–116.
- Larm, Pille-Riin 2023.** Me peame rääkima arvutimängudest. – Sirp 16. VI, lk 4–6.
- Liimets, Andrei 2022a.** Meenutusi metsikust idast. – Sirp 29. IV, lk 17.
- Liimets, Andrei 2022b.** Tee läbi maailmalõpu. – Sirp 9. XII, lk 12.
- Mudlum 2023.** Mudlum: kindlalt juhitud loomehobu. Essee Anti Saare loomingust. – Edasi.org 22. II. <https://edasi.org/178866/mudlum-kindlalt-juhitud-loomehobu-essee-anti-saare-loomingust/>
- Parhomenko, Maara 2022.** Kleepuv utoopia? – Värske Rõhk, nr 79, lk 98–103.
- Rannik, Johanna 2022.** Kehad ja korteripeod. – Värske Rõhk, nr 78, lk 104–110.
- Rattus, Martha 2022.** Kirjanduslik eelroog või rämpstoit? – Värske Rõhk, nr 77, lk 106–111.
- Riismaa, Kaur 2022.** Kured, kotkad, komad. – Looming, nr 8, lk 1149–1151.
- Rooste, Jürgen 2022.** Voolava rohmakusega rõkkav naine. – Looming, nr 9, lk 1296–1298.
- Sepp, Heili 2022.** Päril põhjas, koos Mehis Heinsaarega. – Looming, nr 5, lk 719–721.
- Surgutšova, Anastassia 2022.** Reijo Roos: loovus poeesia universumis. – Teeviit 6. XI. <https://www.teeviit.ee/reijo-roos-loovus-poesia-universumis/>
- Susi, Joosep 2023.** Arvi Tavastile peaks see raamat küll meeldima. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 521–524.
- Susi, Joosep; Jõerand, Saara Liis 2022.** Suitsu nurk XVI. Genka & DEW8 „Majaka”. – Sirp 22. VII, lk 18–19.
- Tammjärv, Maia 2022.** Rüsselus deemoniga meelemasenduse orus. – Müürileht, nr 115, veebruar, lk 32.
- Tammjärv, Maia 2023a.** Igor Kotjuh: „Ma ei oska elada.” Intervjuu Igor Kotjuhiga. – Müürileht, nr 129, mai, lk 5–8.
- Tammjärv, Maia 2023b.** Veeuputus enne meid ja pärast. – Müürileht, nr 126, veebruar, lk 37.
- Tammjärv, Maia 2023c.** Anti Saare dialoogiline mänguväljak ehk meedium ongi sõnum. – Müürileht, nr 130, juuni, lk 36–37.
- Tismus, Minna Annabel 2022.** Seal, kus sa haiget said, sa ei parane ... või siiski? – Sirp 10. VI, lk 31.
- Tomberg, Jaak 2023.** Rott labürindis. – Vikerkaar, nr 6, lk 124–129.
- Trunin, Mihhail 2022.** Semantika ja pragmaatika vahel. – Sirp 25. XI, lk 32–33.
- Urgas, Silvia 2023.** Eesti kirjanduse hüvastijätt eesti kirjandusega. – Vikerkaar, nr 12, lk 96–103.
- Velsker, Mart 2001.** Y eesti kirjanduses. – Vikerkaar, nr 10, lk 78–86.
- Väljataga, Märt 2022.** Sanitari tervisest. Eesti kirjandusarvustused novembrist 2020 detsembrini 2021. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 211–225. <https://doi.org/10.54013/kk771a2>

Ave Taavet (sünd 1988), MA, kirjanik ja karikaturist (Rukki 8, Tartu 50407),
avetaavet@gmail.com

Johanna Rannik (sünd 1999), BA, kultuurikriitik ja Tartu Ülikooli teatriteaduse magistrant
(Ülikooli 16, Tartu 51003), johanna.rannik@gmail.com

Magic in numbers and words: On Estonian literary criticism in 2022–2023

Keywords: literary criticism, arts and culture journalism, literary studies, modern literature, debate in criticism, young writers

This article provides an overview of Estonian literary criticism during 2022–2023.

The archetype that emerges from the articles of this period is that of a critic who exhibits varying degrees of doubt, a yearning for connection and engagement, as well as sharpness, acumen, and empathy. While criticism remains constructive and thought-provoking, there is a pertinent question about the necessity to redefine its core. In the realm of online publications, traditional literary criticism may require re-evaluation, with a potential need for a heightened attention to visuals and user experience. Moreover, there is a discernible trend towards favouritism in literary criticism, which warrants a counterbalance through bolder and more analytical reviews. Newspapers appear to be grappling with diminishing quality standards, often presenting overly commercial and superficial book reviews. Naturally, social media has an increasing influence on literature and poetry, offering avenues for amplifying authorial identity while posing challenges in translating so-called “Instagram poetry” into more conventional book formats. The authors also underscore the importance of supporting young critics and providing them with a safe space for experimentation.

Ave Taavet (b. 1988), MA, writer and cartoonist (Rukki 8, Tartu 50407),
avetaavet@gmail.com

Johanna Rannik (b. 1999), BA, cultural critic and MA student of Theatre Studies at the University of Tartu (Ülikooli 16, Tartu 51003), johanna.rannik@gmail.com